

ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“

ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

ПАИСИЕВИ ЧЕТЕНИЯ

ИСТОРИЯ И СЪВРЕМЕНО СЪСТОЯНИЕ
НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

ОБЩО И СРАВНИТЕЛНО ЕЗИКОЗНАНИЕ

ЕДИНАДЕСЕТИ
ПОЛСКО-БЪЛГАРСКИ КОЛОКВИУМ
ПЛОВДИВ, 7-8 НОЕМВРИ 2010 ГОДИНА

Пловдив
26–30 ноември 2010 г.

НАУЧНИ ТРУДОВЕ
том 48, кн. 1, сб. А, 2010

Филология

Редакционна колегия:

доц. д-р Жоржета Чолакова – отговорен редактор
проф. дфн Диана Иванова
доц. д-р Пеньо Пенев
доц. д-р Любка Липчева
доц. д-р Красимира Чакърва
доц. д-р Елена Гетова
гл. ас. д-р Юлиана Чакърва
д-р Борян Янев
д-р Борислав Борисов
д-р Яна Роуланд

ISSN 0861–0029

**ИСТОРИЯ И СЪВРЕМЕННО СЪСТОЯНИЕ
НА БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК**

ОБЩО И СРАВНИТЕЛНО ЕЗИКОЗНАНИЕ

**ЕДИНАДЕСЕТИ ПОЛСКО-БЪЛГАРСКИ КОЛОКВИУМ
ПЛОВДИВ, 7-8 НОЕМВРИ 2010 ГОДИНА**

О ПОГРДНИМ НАЗИВИМА ЗА ЧОВЕКА У ОПШТЕМ РЕЧНИКУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

*Наташа Миланов, Милица Стојановић
Институт за српски језик САНУ, Београд*

The paper deals with the derogatory names which are based on human characteristics such as appearance, behavior, manner of speech etc. We could observe that the physical deformities are most attractive to the attention of the viewer.

Key words: derogatory name, men, women, physical characteristics.

1.1. У раду ће се са лингвокултуролошког аспекта анализирати погрдни називи који су изведени на основу карактеристика човека, као што су изглед, понашање, начин говора и сл. Од свих погрдних речи овде ћемо издвојити и размотрити неке именице које се односе на мушкарца и жену, односно оне именице помоћу којих се у народу означавају особе као носиоци неке доминантне наглашене особине као репрезента поимања међуљудских односа у друштвеној заједници. Ове речи су одраз језичке слике света носилаца српског језика, па се тако у лексички ових назива очитују обележја која ову лексику издвајају на стилском, социјалном, културолошком плану. У досадашњим истраживањима у српској науци утврђено је да говорници српског језика често користе негативне експресиве и склони су изражавању негативне оцене о некоме, док су у изражавању позитивне оцене уздржанији¹.

1.2. Наш корпус чине лексеме са погрдним значењем којима се изражава негативна оцена али која није субјективна или лична, већ је шире прихваћена и условљена културним и социјалним приликама окружења. За потребе ове анализе издвојили смо лексеме које су у *Речнику српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* и *Речнику српскохрватског књижевног језика МС* најчешће обележене квалификатором *погрд.* (погрдно), *пеј.* (пејоратив) или се у дефиницији

¹ С. Ристић (2004: 73) запажа да је српски језик у сфери лексике „склон не само бројнијој и чешћој употреби негативних експресива, него и њиховом појачавању и преувеличавању, док је знатно умеренији у исказивању позитивне оцене и употреби позитивних експресива“.

назначује да се ради о погрдном називу. Лексеме из нашег корпуса класификовали смо на основу одређених критеријума, прецизирали њихово значење и употребу. Издвојили смо називе мотивисане само манифестативним особинама, које се односе на општи телесни изглед, изглед појединих делова тела или на одређено понашање. Овакви називи носе снажну негативну конотацију која често достиже степен пејоративности. Ове лексеме углавном немају синониме у немаркираној, неутралној лексици.

2.1. Негативни лексички експресиви, у које спада и погрдна лексика, карактеристика су пре свега разговорног стила и обухватају лексеме са „негативним набојем према референту“ (Шипка 1998: 75). Лексеме из наше грађе припадају слоју експресивне лексике која је „показатељ нарочитих социјалних и индивидуално-психолошких процеса у језику“ (Ристић 1996: 120). Оне чине посебан корпус стилски маркираних лексема чија су главна обележја: емоционалност, оцена и сликовитост.

2.2. Друштвена заједница има велика очекивања од појединца, што се огледа и у језику. Од појединца се очекује да нема физичких ни духовних мана, да се потпуно уклапа у задати модел прихваћен у одређеној култури. Погрдним називима не именује се нешто опште и многим заједничко него оно што се из те групе издваја и што је нетипично за одређену групу. Уколико се не уклапа, појединац ће бити обележен одговарајућим погрдним надимком. Приликом давања погрдног назива бира се језички знак којим се испољава негативан став и оцена, при чему се не оцењују све особине одређене личности, већ одређено својство, важно са становишта оцене заједнице. Избором погрдног назива исказује се емоционални однос према нечијој физичкој особини или понашању са циљем да се постигне одговарајући ефекат на примаоца поруке, а прималац поруке није само појединац који се оцењује, већ можда и више шира друштвена заједница која мора бити сагласна са оценом појединца.

3.0. За означавање негативних моралних особина и ословљавање или именоване људи према тим особинама користе се именице погрдних конотација којима је основно и једино значење погрдно значење (јединице примарне номинације), као и именице којима је погрдно секундарно значење (јединице секундарне номинације).

3.1.1. Најпре ћемо представити погрдне називе примарне номинације које су мотивисане следећим човековим особинама: димензијама, обликом и величином неких делова тела — мршав, дебео, крупан, незграпан (*турлеп, килоња, дремпеш, мрлина, мршуљак* итд.), начином на који хода (*вабадало, нагузивало* итд.), начином на који говори (*њуњкало, арлакача, шатача* итд.), начином облачења (*мушкардин, назарена, модринар* итд.),

аљкавошћу (*мрљало, каљашчура, ђубретара* итд.) или недостатком неког чула: слух (*глувак, глувара, глувопрђа* итд.).

3.1.2. Неки погрдни називи асимилују више негативних особина: ружна и стара жена (*квочка, кебра*), незграпан и крупан мушкарац (*курлеп, грмаљ, беслемаћ*), висок и мршав мушкарац (*ждригла, ждрла*), лења и трома особа (*мртвица, мртвило, лелекур*), дебела и трома особа (*мељов, кекна*).

3.1.3. Параметар пола је веома битан за функционисање експресива. У нашем корпусу број погрдних назива за мушкарце је већи него број таквих назива за жене. Такав однос условљен је социјалним, културним, психичким и прагматичким факторима.² Носиоци неких особина које су негативно вредноване могу бити и мушкарци и жене, док се неке везују само за један пол. Наша грађа показује да се на мушкарцу уочава више мана које се односе на поједине делове тела, док се код жена већи број назива односи на целокупан изглед. На пример, за мушкарца клемпавих ушију има више назива: *клатиша, клопош, клопан, клемпо, клемпаш* за жену само *клопача*. Само за мушкарце срећу се погрдни називи мотивисани бојом косе (*кељов „онај који је риђе косе“*), недостатком зуба (*кељо*), обликом и величином усана (*кељота, ђапеш*), величином главе (*лубетина*), разрокошћу (*ерлавиша, зверота, зира, зрикоња, зрико*).

3.1.4. За жену која се доживљава као ружна постоји много погрдних назива (*кљеишара, кебра, кевра, калтачина, нагрдуља* итд.). Од појединачних мана жени се замера маљавост (*маљавура, маљавурда, маљавуша*), док је та особина пожељна код мушкарца, јер се погрдним називом обележава мушкарац без длака на лицу (*женкура*). Иако су велике груди код жене пожељне као симбол женствености и сексепилности, постоје и погрдни називи за жену великих груди (*музара, вимењача*).

3.1.5. Што се целокупног изгледа тиче, подједнако се и мушкарцима и женама замера и ако су претерано дебели и ако су претерано мршави (дебео мушкарац: *мелак, калварина, емсина, мељов, шкембо, шкембоња*; дебела жена: *наћвеша, надевеничина, дробара*), (мршав мушкарац: *мриуљак, камичак, кожота, жгеба, жамба, жгољо, жгољавац*; мршава жена: *модрогоза, кезибана, ждригла, ждрла*).

3.1.6. Од негативних особина и код мушкараца и код жена издвајају се: лењост (лењ мушкарац: *дипле, вуле, јасло, јаслоња, дериклуна, возиплањка, мртвило, мртвоња, мртвопувало, мртвуљац, ленгуз, лутор*; лења жена: *диликача, јаслара, јаслача, кустра, љоска, љископрда, Дудукоша, ленгуза, дудукача*), тромост (тром мушкарац: *лантара, лелекур,*

² М. Стакић (1987: 157), анализирајући пејоративе у Вуковом Рјечнику из 1852. констатује да у њему има више пејоративних назива за мушкарца у односу на жену: што тумачи пре жениним неравноправним положајем у друштву него жељом да се она поштеди.

бубекања, древенда; трома жена: *врећача, мртвуља, кентавица*), *аљкавост* (аљкав мушкарац: *кликур*; аљкава жена: *лугова, мркуша, ђубретара, аљавица, луторка*).

3.1.7. Код мушкарца се посебно запажа како се облачи (*кићанлија, модринар*), и погрдно се називају мушкарци који се претерано дотерују (*мушкадрин, назарена*). Мушкарцу се замера ако је претерано фин, отмен (*лизун*), али и ако му је понашање неуглађено, просто, грубо (*геак, дрпац, зврцан, морлако*), затим ако се бави женским пословима (*луткар, мајар*) или ако је потчињен жени (*кецељаи*).

3.1.8. Пажљиво се мотри и на женино понашање и погрдним називима се обележава жена која је невешта у женским пословима, нпр. која замрси пређу (*вршљача*), сиромашна а разметљива жена (*голићуша*), жена надменог држања (*милагера*), а нарочито има много назива за жену која облеће око мушкараца и за коју се сматра да је лаког морала (*ваћкалица, бикаруша, женкулица, дроца, дроља, врајла*) и која је зла, рђава (*гадура, ђида, ђизла, ђизлија*).

3.2. Јединице секундарне номинације су називи за животиње који су фигуративно (метафорично) употребљени као погрдни називи за људе, тј. као карактеризатори негативних људских особина: *коњ, жабац, крмача, крава* итд. Ови називи су метафорични и изведени на основу сема колективне експресије (*мајмун, овца*) или на основу физичке сличности са животињом (*јарац, кикило*³). Преношење имена с једног садржаја на други остварује се на основу аналогије метафором (*крава* „глупа, ограничена женска особа“), поређењем (*јарац* „човек који брадом личи на јарца“ и сл.). Полазна лексема је зооним, а циљна човек, чиме се остварује погрдни ефекат. Ови називи своје значење заснивају на фону општих знања и усвојених стереотипа. Улога стереотипа у другостепеној експресивној номинацији заснива се на асоцијацијама. Емотивна оцена је садржана већ у самом називу, па називи *мајмун, кобила, крмак* и сл. не могу изазвати позитиван вредносни и емотивни став код компетентног говорника српског језика. У склопу ових разматрања употреба зоонима у погрдној функцији има посебно место, али се ми овом приликом тиме нећемо бавити⁴.

³ *Кикило* „јарац са дугачком брадом и са киком, чуперком на челу и име таквом јарцу; јарац уопште“ (РСАНУ).

⁴ Пижурица (1984: 131) наводи да је „опозиција човек-животиња врло (...) сложена јер се заснива и на мноштву, избледелих или сасвим затртих, митских и култних елемената, често сасвим различитих код појединих народа (...) Значајног удела имају естетски критеријуми, народна емпирија дугих векова и разних народа који су долазили у непосредни контакт, аспект корисности односно штетности и слично. Тако, на пример, сви *глизавци* имају негативну конотацију (*змија, зелембаћ, жаба* и сл.), бројни штетни инсекти (*уш, мува, гњида* и др. — наравно и многи други).

4. Једна друштвена заједница има концепт идеалног човека који се огледа у језику и све што одступа од тог идеала биће обележено посебном језичком јединицом. Висока очекивања нису карактеристика само савременог друштва, већ су постојала одувек. Такође, не очекује само урбано друштво превише од појединца, већ и у руралним заједницама постоји тип идеалног појединца што нам потврђује и велики број покрајинских погрдних назива из наше грађе.

5.1. Погрдни називи настају различитим типовима творбе. Јединице другог степене номинације (типа *коњ*, *крава*, *јарац*) добијене су семантичком деривацијом која се одликује преношењем сличних појмовних елемената са једног садржаја на други, што се остварује на основу аналогije уз помоћ одређених лексичких механизма.

5.2. Јединице првостепене номинације одликују се формалним показатељима своје необичности за разлику од јединица другог степене номинације које ту необичност показују само на семантичком плану. Код погрдних назива негативан став може бити садржан у основној речи или у суфиксу. Погрдно и пејоративно проистиче из форме, тј. из основне речи, а неки испољавају своје погрдно значење тек у контексту јер њихова форма указује на неутралну оцену (*морлако*, *лутеран*, *дошљак* и сл.).

5.3.1. Код погрдних назива насталих првостепеном номинацијом налазимо афиксалну и комбиновану творбу и творбено немотивисане називе необичног гласовног склопа.

5.3.2. Најпродуктивнији суфикси за погрдне називе мушког рода су: -*ар* (*јајар*, *луткар*, *глобар*), -*ац* (*кљокавац*, *килавац*, *драпавац*, *крмељивац*), -*оња* (*вратоња*, *жироња*, *јаслоња*, *митоња*, *килоња*), -*ло* (*кланцало*, *набадало*, *нагузивало*, *кикотало*), -*ина* (*кутлачина*, *дртина*, *млитина*), -*а* (*ждера*, *дроња*, *гљоча*), -*ан* (*љиган*, *млитан*, *клопан*, *зврџан*)

5.3.3. За називе женског рода најпродуктивнији су суфикси: -*ка* (*наочарка*, *крмељивка*), -*ача* (*гумача*, *арлакача*, *вршљача*), -*ица* (*драпица*, *мигавица*, *курепица*), -*уља* (*гладнуља*, *мртвуља*, *нагрдуља*), -*уша* (*голићуша*, *маљавуша*, *мркуша*, *простакуша*), -*ара* (*варјачара*, *јаслара*, *музара*, *љубретара*) итд.

5.4. Наведени суфикси могу се додавати на именичку основу (*јајар*, *луткар*, *наочарка* итд.), придевску (*гладнуља*, *митоња*, *килоња* итд.) и глаголску (*мигавица*, *драпавац*, *набадало* итд.). Именице као мотивне речи обично имају неутрално значење тако да се погрдно постиже у споју са суфиксом који, осим тога што се њиме означава моција, указује да ту

створену пчелу). Од птица негативну конотацију имају *кукавица*, *јејина* („чупава, буљива особа“), *сврака* и *врана* (две последње за обележавање особе „лаке“ памети, што В. Михајловић објашњава померањем емпиријске заснованости — заменом са једном врстом сенице која у лету другим птицама *истија мозак*)“.

особу карактерише оно што је означено мотивном именицом, било да је то део тела човека (*вратоња, главаш*), било нешто што има на себи (*наочарка, кићанлија*), односно неком непожељном сличношћу с појмом означеним мотивном речју (*вимењача*). Придеви као мотивне речи углавном означавају непожељне физичке особине, физичке деформитете, опскрбљеност нечим непожељним и сл. (*маљавуша, глувак, мршуљак, килавац* итд.). Глаголи као мотивне речи означавају неке карактеристичне конкретне радње које су често у вези са физичким изгледом или различитим видовима непожељног понашања (*мигало, њуњкало, ждера, дрекавац* итд.).

5.5. Погрдни називи за мушкарца и за жену који имају исту основу чине суплетивно-моционе парове са погрдном конотацијом (*клопан-клопача, криворепац-криворепица, врећоња-врећача, мигавац-мигавица* итд.). Овакви примери чине приметну мањину у нашем корпусу.

5.6. Велики број погрдних назива настао је комбинованом творбом (*криворепица, грбмајчић, модрозуза, мртвопувало*). Значење погрдних назива насталих комбинованом творбом најчешће је провидно, мотивисано значењем основинских речи, док називи настали суфиксалном творбом немају увек прозирну семантику и често су необичног гласовног склопа (*диглиндака* ("чупава, неочешљана жена"), *кегања* („здепаста, неокретна особа“), *кликур* („аљкав човек, аљкавац“).

5.7. Дакле, најчешћи су двореферентни погрдни експресиви, код којих погрдни карактер може имати деривациона основа (нарочито ако она припада класи придева или глагола) или суфикс (*килавац, крмељивко, гладнуља, њуњкало, мигало* итд.), ређе и основа и суфикс (*крмељуша*), а код сложеница пејоративност било лексичка или фигуративна проистиче из једног или обају њихових конституената (*модрозуза, мртвопувало* итд.).

6. На формирање лексике неког језика велики утицај има култура у којој живе говорници тог језика, њихов начин живота и традиција. У језику постоји посебан назив за особе које се одликују нечим што се разликује од обичног, док особе са карактеристикама које су већини заједничке нису маркиране надимком. Разлог за велики број погрдних речи не треба тражити у језику, већ у ванјезичкој стварности. Та особеност, да је све што је непожељно упадљивије од онога што је пожељно, универзална је појава.

7.1. Наша анализа показала је да физички деформитети највише привлаче пажњу посматрача. Идеална особа не сме бити сувише мршава, али ни сувише дебела, мора бити вредна и уредна, здрава, не сме говорити превише итд., што значи да не сме имати било каквих физичких ни духовних мана. Уколико појединац има неку ману, у језику постоји лексема којом ће се означити особа са том маном. Овакви називи спадају у лексику

разговорног стила, носе снажну негативну конотацију, погрдни су, а често и пејоративни и углавном немају синониме у немаркираној, неутралној лексици. За означавање непожељних физичких особина и ословљавање или именовање људи са тим особинама користе се именице погрдних конотација којима је основно и једино значење погрдно (јединице примарне номинације), које су мотивисане димензијама, обликом и величином неких делова тела, понашањем и сл. За погрдно ословљавање користе се и именице којима је погрдно секундарно значење (јединице секундарне номинације) у којима је најчешће полазна лексема зооним, а циљна човек.

7.2. Од творбених начина у творби погрдних назива заступљени су суфиксација и комбинована творба. Мотивна реч најчешће може бити именица, придев или глагол.

7.3. Једно од обележја ове лексике су и називи који чине суплетивно-моционе парове. Ипак, у нашем корпусу број погрдних назива за мушкарце је већи него број таквих назива за жене. Такав однос условљен је социјалним, културним, психичким и прагматичким факторима.

У раду се са лингвокултуролошког аспекта анализирају погрдни називи који су изведени на основу карактеристика човека, као што су изглед, понашање, начин говора и сл. Наш закључак је да физички деформитети највише привлаче пажњу посматрача. За ословљавање појединаца са непожељном особином користе се јединице и примарне и секундарне номинације и оне носе снажну негативну конотацију, погрдне су, а често и пејоративне и углавном немају синониме у немаркираној, неутралној лексици.

ЛИТЕРАТУРА:

- Пижурица 1984:** Пижурица, М. Из дијалекатске творбе пејоратива. // *Лексикографија и лексикологија*, 1984, 129–134.
- Ристић 1996:** Ристић, С. Маркирани типови стране лексике у језику предвуковског времена, *Српски језик*, 1996, №1–2, 118–131.
- Ристић 2004:** Ристић, С. *Експресивна лексика у српском језику (теоријске основе и нормативно-културолошки аспект)*. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2004.
- РСМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, IV–VI, Нови Сад, 1967–1976.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I–XVII, Београд, 1959–.
- Стакић 1987:** Стакић, М. О пејоративима у Вуковом Рјечнику. // *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 1987, № 17/1, 153–159.
- Шипка 1988:** Шипка, Д. *Основи лексикологије и сродних дисциплина*. Нови Сад: Матица српска, 1998.